

**KRASNOYARSK'IN ÖLÜM KAMPINDAN YATILI ÜNİVERSİTEYE
DÖNÜŞMESİ**

Transformation of Krasnoyarsk from Death Camp to Boarding School

Dr. Cemil KUTLU *

ÖZET

Orta Sibirya'da Trans-Sibirya demiryolu hattı üzerinde bulunan Krasnoyarsk şehrinde I.Dünya Savaşı esirleri için kurulan kampa ilk sevkیات 1914 yılı sonbaharında başlamıştı. Kampa yerleştirilen Alman, Avusturya-Macar ve Osmanlı Ordularına mensup esir subay ve erlerin sayısı kısa bir sürede kapasitenin iki katı olan 14.000 rakamına ulaşmıştı. İdarenin bozukluğu ve alt yapıdaki eksiklikler sebebiyle kampta ortaya çıkan salgın hastalıklar 8.000 civarındaki esirin ölmesine sebep olmuştu.

Şartlarının düzeltilmesi ve esirler tarafından kurulan yardımcı iç idarenin duruma el koymasından sonra bu ölüm kampı her türlü sosyal ve kültürel etkinliğin yaşandığı bir mekân durumuna getirilmiş ve adeta yatılı bir üniversiteye dönüştürülmüştü.

Anahtar Kelimeler: Krasnoyarsk, Savaş, Sibirya, Osmanlı, Üniversite.

ABSTRACT

The first dispatching to the camp founded for keeping the prisoners of the first world war began in the winter of 1914 in Krasnoyarsk, a city on the Trans-Sibirien railway line in the middle Siberia. In a very short time, the number of the prisoners belonging to the German, Austrian and Hungarian and Otoman armies doubled and reached 14.000, which was the double amount of the normal capacity. Due to the defficiency in infrastructure and disorganization of the monagement, outburst of the epidemic diseases in the camp caused nearly 8.000 prisoners to die.

After the conditions had been rearranged and the assistant interior management had intervened the situation, this death camp was transformed into a place of all kinds of social and cultural activity, nearly a boarding university.

Key words: Krasnoyarsk, war, Siberia, Ottoman, University.

Krasnoyarsk esir kampı Orta Sibirya'da Yenisey nehrinin kenarındaki aynı adlı şehrin ¹ 5 km kadar kuzeydoğusunda, sağ sahildeki düzlük üzerine kurulmuş askeri şehircikte teşkil edilmişti².

30 ve 31. Sibirya Avcı Alayları ve 8. Sibirya Topçu Tugayı için yapılan, ancak I. Dünya Savaşı sebebiyle cephede bulunan bu birliklerin yerleşme şansını bulamadığı, Rusça ‘Voyenni Gorodok’ denilen askeri şehircik, Ruslara esir düşen Türk, Alman ve Avusturya-Macaristan ordularına mensup er ve subayların iskânına tahsis edilmişti.³ Askeri şehircik Krasnoyarsk şehriden 30–40 metre kadar yüksek bir düzlükte, büyük küçük 160 kadar pansiyondan ibaret olup, yaklaşık bir kilometre kare alan üzerinde kurulmuştu. Burada asker koğuşları, astsubay, subay, üstsubay, general lojmanları, tabur, alay, tugay, tümen karargâhları, tavlalar, samanlıklar, erzak-eşya ambarları, cephanelikler, erat, subay hamamları, gazinolar, tiyatro-sinema salonları, futbol ve tenis sahaları, fırın mutfak, dükkân ve imalathane gibi şeyler vardı. Asker koğuşları birer kışla kadar büyüktü.⁴

Kampın binaları gayet sağlam yapılmıştı. Granit taşları ile yapılan bina temelleri, zemin tesviyesinden itibaren iki sıra yonma kordon taşlarıyla

*Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi
¹Elsa,Brandström, **Unter Kriegsgefangenen In Russland und Sibirien**, Leipzig,1931, s.74; Krasnoyarsk/Kızılyar şehri 1628 yılında Romanov Henedanının ilk çarı olan Michail Feodoroviç(1613-1645) zamanında Yenisey ile onun bir kolu olan Kaçı Irmağı'nın arasına düşen yüksek bir yarımada üzerinde ilkin bir ‘‘Osrog’’ olmak üzere kurulmuştu.Burada Yenisey'in ortasında bir takım adacıklar peyda olmuş ve o yüzden nehir iki bölüme ayrılmıştır ki, büyük bölümü tam şehrin yanından geçmektedir.Yarımadanın tabanı yüksek bir dağa dayanır.Şehrin mevkii son derece güzel ve tasviridir.Büyük Sibirya hattı bu şehrin de canlanmasına ve gelişmesine yardım etmiştir.Burada bir vapur iskelesi vardır ki, şehir aşağıdaki Yeniseysk kasabası üzerinden şimal deniz yoluna bağlanmaktadır. Hatta 1875–1876 yıllarında İsveçli bilgin ve kaşif Nordenskjöld Avrupa'dan Yenisey menbasına kadar bir deniz yolu açmış ve bu yoldan Alman ve İngiliz gemileri Yenisey Koyuna gelir gider olmuştur. Krasnoyarsk'dan yukarılarda 2765 km. mesafede bulunan Minusink şehrine kadar yolcu vapurları da işlerdi. Bu şehrin nasıl geliştiğini yıllara göre şehir nüfusu hareketlerine bakarak anlamak mümkündür:1897: 15 126, 1916: 72 261, 1936: 179 633.Şehirde Müslüman-Türk cemaati,mescid ve imamı vardı (Abdullah B.Taymas, **Rus İhtilalinden Hatıralar**,İstanbul,1968, s.252).

² Ziya Yergök, **Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları Sarıkamış'tan Esarete (1915–1920)** (Yayına Hazırlayan: Sami Önal), İstanbul,2006, s.148; Halil Ataman, **Esaret Yılları** (Yayına Hazırlayan: Ferhat Ecer), İstanbul, 1990, s.138; Hüsamettin Tuğaç **Bir Neslin Dramı**, İstanbul,1975, s.123; Raci Çakıröz’’ **Türkistan'da Türk Subayları**”(Yazan: Timur Kocaoğlu) Türk Dünyası Tarih Dergisi, 2 (Şubat1987), s.12.

³ A.Süleyman(Arif Baytın), **‘‘Esaret Hatıraları’’** Vakit, 20 Teşrin-i sâni/Kasım 1336/1920, No:1060.

⁴ Yergök, **Sarıkamış**, s.149.

düzeltildikten sonra, taban görevini görmek ve rutubetin nüfuzunu engellemek üzere bir tabaka asfalt sıvanmış ve presli tuğla kısım buradan başlatılmıştı⁵. Esas beden ve bölme duvarları tamamen tuğla olduğu halde bazı ara bölmeler kalas tahtaların yan yana getirilmesiyle oluşmuş “Bağdadi” duvarlardan ibaretti. Döşemeler üzerine genellikle asfalt döşenmişti. Bazı odalarda ek olarak bir kat da tahta döşeme yapılmıştı. Çatı araları asfalt veya ince toprak ile örtüldüğü gibi, çatılar tamamen boyalı saç levhalarla kaplanmıştı. Binaların dışa açılan kapıları çift olduğu gibi pencereler de iki kat çerçeveli olarak yapılmıştı. Soğuktan ve rutubetten etkilenmemek için kapı ve çerçevelerin içte kalan kısımlarına yün keçeler çakılmıştı. Sobalar bina içinde iyi taksim edilmiş ve tamamen yerli olarak⁶ imal edilmişlerdi⁷

Kampta bulunan her binanın plânı kullanılacağı amaca uygun bir biçimde çizilmişti. Aileleriyle birlikte oturmak üzere subaylar için yapılanlar 2, 3, 5 odalı olup, ayrıca bir mutfak ve tuvaletten oluşuyordu⁸. İşte bu tip binalar esir subayların yerleştirildiği binalardı.

Erat barakaları ise gayet basit ve hizmetlerin tamamen göz önünde yapılması esasına uygun bir tarzda planlanmıştı. Bunlar dikdörtgen şeklinde iki katlı binalar olup, esas itibarıyla dört büyük koğuş ile bunların ortasındaki astsubay odası ve eğitim için kullanılan büyükçe bir bölmeden oluşmuştu. Ayrıca her binanın iki başında bölük depoları ve tuvalet⁹ bulunan bir giriş kısmı vardı. Koğuşların

⁵ “Bu karargâhta bulunan binalar hep kırmızı tuğladandır. Hem de öyle sağlam ki, görenler kale sanır” (Ataman, **Esaret Yılları**, s.138).

⁶ Peç denilen bu yerli sobalar bitişik iki odanın bölme duvarı ortasına kurulmuş ve zeminden tavana kadar yükseltilmiş içi tuğla ve killi çamurdan, dışı ise saç veya beyaz çinilerle kaplanmış silindir şeklinde yapılarıdır. Yarı bir odada yarı öteki odada olan bu sobaların her iki tarafında da iki delik bulunuyordu. Bu deliklerden kömür ve odun konuluyordu. Sobanın iç kısmı alev ve dumanın birkaç defa devir etmesini sağlayacak şekilde menfezli idi. Odunun ve kömürün yanmasından sonra baca ile irtibatı sağlayan özel kapakların kapatılmasıyla ısı yayan bu sobalar en çok 2,5 kg’lık kömürle 60 metre karelik iki büyük odayı 24 saat boyunca 24 derecelik bir sıcaklıkta tutabiliyordu (Ataman, **Esaret Yılları**, s.149; A.Süleyman, “**Esaret Hatıraları**”, Vakıf, 20 Teşrin-i sâni/Kasım 1336 (1920,No:1060; Faik Tonguç, **Birinci Cihan Harbinde Bir Yedeksubayın Hatıraları**, Ankara,1960, s.119).

⁷ A.Süleyman.”**Esaret Hatıraları**”, Vakıf,20 Teşrin -i sâni/Kasım 1336/1920, No:1060.

⁸ Kamptaki binaların kendi bünyeleri içinde banyoları yoktu. Kamptaki genel hamam adı sobalarla ısıtılan ayrı bir binadan ibaret olup, soyunma bölmelerinden başka dizi dizi musluklar konulmuş bir yıkanma bölmesi ile bir buhar(sauna) bölmesi ve bunların bir tarafında su kaynatılan bir kazan bölmesinden oluşmuştu. Buhar bölmesinin bir köşesine yerleştirilen sobanın üzerine dökme demir bir tabla oturtulmuş ve bunun da üzerinde damla damla su dökülecek bir musluk monte edilmişti. Isının tesiriyle kızan demir tablaya düşen su derhal buhar haline geliyordu (A.Süleyman, “**Esaret Hatıraları**”, Vakıf 20 Teşrinisâni/Kasım 1336/1920,No:1060).

⁹ “Tuvaletlerinde bölme yoktur. Yan yana oturur, ahbaplık ederek işlerini görürler” (Yergök, **Sarıkamış**, s.149).

döşeme ve çatıları kârgir sütunlar üzerine dayandığı için içleri ferah ve aydınlıktı. Sütunlar koğuşları dört eşit kısma ayırmış ve her kısımda karşılıklı ikişer pencere ve birer soba tesadüf etmişti. Bu kısımlar içine dörder dörder yan yana konulmuş karyola ve kerevetlerden sekiz sıra yerleştirilmişti. Böylece her kısım dörder mangalı bir takım ve her koğuş da dört takımlı bir bölüğü yerleştirecek duruma getirilmişti¹⁰. Bu koğuşlar kampta bulunan Alman ve Avusturya_Macar esir erlerinin yerleştirildiği koğuşlardı.1915 yılından itibaren dönem dönem bu koğuşlarda sayıları 100 ila 200 arasında değişen Türk esir erleri de yerleştirilmişti.

Kampın aydınlatılması için düşünülen yöntem elektrik sistemi idi. Ancak kampa ilk esir gruplarının iskânı döneminde elektrik şebekesi henüz tamamlanamadığından sisteme işlerlik kazandırılmamıştı¹¹.Su ihtiyacı ise toprak altına döşenen borularla Yenisey Nehri'nden karşılanıyordu¹².

Askeri şehircik esir iskânına ilk açıldığında çevresinde bir güvenlik şeridi bulunmuyordu. Ruslar I.Dünya Savaşı'nın ikinci yılında Krasnoyarsk kampının etrafına üç metre yüksekliğinde, dışarıyı görülemeyecek şekilde, kalaslardan bir duvar çektiler. Bu duvarın dört bir taraftaki uzunluğu 2 800 – 3 000 metreyi buluyordu. Duvarların üzerinde her 100 -200 metrede bir kapı ve merdivenleri dışarıda olan nöbetçi kulübeleri vardı¹³.*''Esirler bu duvara ancak üç metre yanaşabilirlerdi. Daha fazla yanaşmak yasaktı. Nöbetçinin ilk ihtarına uymayanlar kurşunu yerlerdi''*¹⁴.

¹⁰ A.Süleyman, *''Esaret Hatıraları''*, Vakit,20 Teşrin-i sâni/Kasım 1336/1920, No:1060.

¹¹ Kampa 1917 baharında sevk edilen esirler aydınlatmada elektrik kullanıldığını ifade etmektedirler (Bkz.,Tuğaç, *Bir Neslin Dramı*,s.123; Ataman, *Esaret Yılları*,s.149).

¹² Kampın tam ortasında 30 m. Yükseklikte bizim minarelerden biraz daha geniş bir su kulesi var. Burada bir motor aralıksız hiç durmadan çalışır.İşte bu makine, en azından 2 000 metre uzakta ve toprak düzlüğünden 30 metre aşağıda akan Yenisey Nehri'nden su çeker.Toprak altına döşenen demir boru yolu ile kuleye getirilen bu su, ikinci bir motorla kulenin en son yüksekliğine çıkarılır.En son noktaya bu su, bu defa döğülerek ve bir çok süzgeçlerden süzüle süzüle geçerek, aşağıdaki depoya billurlaşmış,temiz bir su halinde sanki gümüş bir ırmak gibi dökülür'' (Ataman, *Esaret Yılları*,s.149-150).

¹³ Hüsametdin Tuğaç her 50 metrede bir nöbetçi kulübesi olduğunu ifade etmektedir (Bkz., Tuğaç, *Bir Neslin Dramı*, s.123); Rusya'da esir iskân edilen bütün kampların etrafı güvenlik sebebiyle ya kalın yüksek duvarlarla ya da Sibiry'a'daki Omsk Kampında olduğu gibi ''yüksek parmaklıklar ve müteaddit tel örgüler'' ile çevrilmişti (*Kafkasya Ahvaline Dair Rapor*, İstanbul, 1334, s.5).

¹⁴ Yergök, *Sarıkamış*, s.157; A.Süleyman, *''Esaret Hatıraları''*, Vakit, 20 Teşrin-i sâni/Kasım 1336/1920, No:1060; *''Bizi bir tahta perde içine koydular. Etrafımız hisar gibi idi. Hisarın yüksekliği 2,5 adam boyu yükseklikte, 24 yerde nöbetçi vardı. Nöbetçiler merdivenle üste çıkıp etrafı tarassut ederlerdi. Bir çift de divan kapıda bulunurdu lagerin çevresi bir saatte dolaşacak*

Krasnoyarsk fiziki şartları açısından Rusya'daki esir kamplarının en iyilerinden biri idi. Bu durumu pek çok Türk esiri gibi kabul eden 29.Tümen Kumandanı iken Ruslara esir düşen ve Krasnoyars'daki en kıdemli Türk esir subayı olan Albay Arif Bey, Müttefik ordular esir subaylarının da aynı görüşleri paylaştıklarını şöyle anlatmaktadır: *“Bu derece vasi ve teferuatlı bil-etraf düşünülmüş mebani-i askeriyenin memleketlerinde bulunmadığını Avrupalı müttefiklerimiz dahi itiraf ediyorlardı. İlk zamanlarda ordugâhı ziyaret eden Rus muhabirlerinin –bizimkiler için yapılan bu mükemmel kışlalarda şimdi esirler oturuyor – diye iştika ve kısmen dahi üseraya iyi baktıklarını aleme işa'a gayretinde bulunmaları pek beyhude değil idi”*¹⁵.

Rus İdaresi kampa ilk esir iskânına başladığı 1914 sonbaharında buraya 8.000 savaş esiri yerleştirdikten sonra¹⁶ fiziki şartları zorlayarak aşırıya kaçmış ve kısa bir süre içinde 14 000 rakamına ulaşmıştır. Bu aşırı kalabalık esir grubunun iâşe ve sağlık konusundaki ihtiyaçlarını karşılamakta aciz kalan Rus idaresi problemlerin çözümünde kayıtsız da kalınca ortaya büyük bir felaket çıkmış ve kampı bir anda bulaşıcı hastalıklar tehdit etmeye başlamıştı.1914-15 kışında kampı etkisine alan Tifüs salgını henüz hastane teşkilatı da tam olarak kurulamadığı için burayı adeta kasıp kavurmuştu Söz konusu salgın sırasında kampı ziyaret eden İsveç ‘in Rusya Büyükelçisi’nin kızı ve aynı zamanda Kızılhaç hemşiresi olan Elsa Brandström, burada kapasitenin iki katı kadar savaş esiri bulunduğunu, esirlere yakacak olarak kısıtlı miktarda odun verildiğini ve dolayısıyla esir barakalarında sıcaklığın 5 derecenin üzerine çıkmadığını ve sadece hastaların toplandığı bir baraka dışında kampta teşkilatlı bir hastane kurulamadığı için sağlık işlerinin iç acısı bir durumda bulunduğunu ifade etmektedir¹⁷.Hastaların toplandığı barakalarda demir karyolalar vardı ancak hastaların kullanacağı ne hasır ne de örtüler bulunuyordu¹⁸.İhtiyaç duyulan bütün malzemeler eksikti .Doktorlar çakı-bıçaklarla ellerinden geleni yapıyorlardı ama bu yetmiyordu.Hastalara her hangi bir diyet verip uygulamak mümkün değildi.Hastalar kısa bir süre içinde o kadar çoğaldılar ki yerler ve koridorlar

kadar büyüktü” (Mehmet Ziya Binler, “**Dedemin Esaret Yılları**” Türk Dünyası Tarih Dergisi,16 (Nisan 1988),s.45-46).

¹⁵ A.Süleyman, “**Esaret Hatıraları**”, Vakıf,20 Teşrin-i sâni /Kasım 1336/1920, No:1060.

¹⁶ Brandström, **Russland und Sibirien**, s.74.

¹⁷ Brandström, **Russland und Sibirien**, s.74.

¹⁸ Aynı durum Nargin kampında da yaşanmıştı. Kampa yerleştirilen esirlere kamp idaresinin verdiği tek şey ince saman şiltelerdi. Kısa sürede parçalanın bu şiltelerin yerine yenileri verilmediği için esirlerin çoğu kuru tahta üzerinde yatıyor ve başlarının altına da yastık görevi görmek üzere tuğla parçaları koyuyorlardı (ATASE, A.1-110,K.2190,D.5,F.6-13; Oruç Oruçof, “**Nargin'deki Türk Esirlerinin Hali**”, Açık Söz, 30 Noyabir /Kasım 1917, No:617).

doldu.Bütün bunlar olurken Rus başhekim ortalıkta görünmüyordu.Kampın idaresinden sorumlu komutanlığa yapılan müracaatlar da sonuçsuz kalıyordu¹⁹.

Sadece 1914–1915 Kışının ilk günlerinde çeşitli bulaşıcı hastalıklara ²⁰ yakalanıp ölen 1 300 savaş esirinin 1 000 tanesi tifüstan ölmüş, bu hastalıkların daha sonraki günlerde hızla yayılmasıyla ölüm oranı kamp nüfusuna nazaran % 54 miktarına ulaşmıştı²¹.Ölen esirlerin çoğu Avusturya-Macar ve Alman Ordularına mensup askerlerdi. Bu ölüm tırpanından 60 kadar Türk askeri de nasibini almıştı²².

Ölen esirlere ait cesetler hastane barakalarından alınarak düz bir el arabasına üst üste yığılıyor kampın 3 kilometre uzağındaki toplu mezara götürülerek el arabası içindeki cesetler açık şekilde bekletilen çukurlara boşaltılıyordu. Mezar olarak açılan çukur üst kısmına kadar dolmadıktan sonra kapatılmıyordu²³.Kampta bulaşıcı hastalıklardan ölen Muttefik Orduları askerlerine ait bu toplu mezara daha sonra bir anıt dikilerek Türkçe, Almanca ve Macarca ithaf ifadeleri yazılmıştı. Anıtın Türkçe yazılan yüzünde şu ibareler yer almaktadır:”*Müttefik Alman, Avusturya-Macar ve Osmanlı Orduları Zabitanından Krasnoyarsk’da Vefat Edenlere Arkadaşlarının İthafı, 1330–1331/1914–1915*”²⁴.

Savaş esirlerini kampa kabul eden makam Krasnoyarsk Merkez Komutanlığı olduğu halde, onların her türlü kayıt işlemlerini yapan ve onlara yerleşecekleri pavyonu tahsis eden birim kampın iç idaresi idi. Aslında kampın bulunduğu askeri şehircik, bölgenin en önemli askeri birimlerinden biri olduğu için Merkez Komutanlığına bağlı idi. Merkez komutanlığı, kampa ilk esir grupları kabul

¹⁹ Brandström, **Russland und Sibirien**, s.74–75.

²⁰ Esir kamplarında sıkça görülen bulaşıcı ve diğer hastalıklar şunlardı: Tifüs(Lekeli tifüs ve fare tifüsü), Sıtma (Malaria), Dizanteri, Tifo, İshal (Diarrhee), Bronşit, Zatürree (Pnömoni), Zatülcep (Plörezi), Yılcık (Erysipéle), Kansızlık (Anemie), Kulak Hastalıkları, Eklem Romatizması, Kan Çıbanı (Furoncle), Yara ve Ezikler, Eklem Yangısı (Pseudo-arthritis), Organlarda Su Toplanması, Bez Yangısı (İnflam des glandes), Scorbut (C vitamini eksikliğinden kaynaklanan diş eti şişmesi ve kanaması), Diğer bağırsak ve göğüs hastalıkları (**Kızıl Arşivi**, D.522/6).

²¹ Brandström, **Russland und Sibirien**, s.75; .Kampı teftişe gelen bir Rus generaline doktorların ölüm oranının aşırı yüksekliğinden şikayeti üzerine, generalin verdiği cevap o günlerdeki Rus aymazlığının ilginç bir örneğidir: “*Siperlerde daha fazla askerin öldüğünü unutmayın!*” (Brandström, **Russland und Sibirien**, s.75).

²² Ataman, **Esaret Yılları**, s.139; Albay Arif Bey kamptaki bu bulaşıcı hastalıklardan 7 000 kadar Avusturya-Macaristan Ordusu askerinin öldüğünü ifade etmektedir (A.Süleyman, “**Esaret Hatıraları**”, Vakıf, 20 Teşrinisâni/Kasım 1336/1920, No:1060).

²³ Brandström, **Russland und Sibirien**,s.75.

²⁴ **Harp Mecmuası**,19(Mayıs 1917),s.302; **Atı**, 10 Kânun-ı sâni /Ocak 1335/1919, No:362.

edildiği sırada buraya birkaç yedek subay ve yazıcıdan oluşan bir heyet göndererek esir işlerinin yürütülebileceğini düşünmüş, ara sıra da bu heyeti teftiş ederek işlerin nasıl yürüdüğünü tesbit etmeye çalışmıştı. Ancak bu heyetin binlerce kişinin iskân ve iâşe işleri karşısında aciz kaldığının tesbiti üzerine, 1915 baharında bu sistemden vazgeçilerek kampa ‘‘kamp komutanı ‘‘sıfatıyla bir yarbay tayin edilmiş ve onun emrinde olmak üzere çeşitli rütbelerdeki subaylardan ve idare memurlarından oluşan bir kadroyla yeni bir idari yapılanmaya gidilmişti. Aslında bu değişiklik, salgın hastalıkların had safhaya ulaşıp kamptaki Rusları da tehdit ettiği bir sırada Avusturyalı esir subayların özellikle esir doktorların kamp idaresine gönüllü yardım teklifinde bulunmaları ile başlamıştı. Avusturya-Macaristan Ordusunda kurmay Binbaşı olan Von Hollen komutasında organize olan esir doktorlar²⁵ işe hasta barakalarında temizlikle başlayıp her türlü sıhhi önlemleri aldılar. Hatta hastaların ilaç ve gıda ihtiyaçlarını karşılayabilmek için maaşlarının²⁶ % 10’ unu bağışladılar²⁷. Böylece esir subaylar arasından kampın iç idaresine yardımcı bir idari birim doğmuştu. Rusya’daki esir kamplarının pek çoğunda görülen bu ‘‘muavin müessesân evvelce pek tahammül-fersa olan ahvalin’’ nisbeten düzelmesinde etkili olmuştur²⁸. Aslında esir subayların kendi ordularında sahip oldukları rütbelere saklı idiyse de, bu rütbelerin hükmi fonksiyonları yoktu. Ancak bu durum Krasnoyarsk’daki olağanüstü şartlar gereği geçerli değildi. Dolayısıyla, burada bulunan esir subaylar içinde en kıdemli olanının kampın iç idaresinin komutanı olarak tanınması bir teamül olarak kabul edilmişti²⁹. Bunun dışında kamptaki Türk, Alman, Avusturya-Macaristan Ordularına mensup her esir grubunun içinden en kıdemli olan subay ‘‘grup kıdemlisi’’ olarak kabul ediliyordu. Grup kıdemlileri iç idare amiri vasıtasıyla Rus İdaresiyle temas ederdi. Esirler tek tek

²⁵ Esir subaylar arasında 335 tane doktor vardı (Ataman, *Esaret Yılları*, s.150; 5 Temmuz 1906 tarihli Cenevre Sözleşmesi’nin 9. maddesine göre ordular emrindeki dini memurlarla, sağlık personelinin düşmanın eline geçmesi durumunda kendilerine savaş esiri muamelesi yapılamayacağı hükme bağlanmıştı (**Osmanlı Hilali Ahmer Cemiyeti, Beynelmîlel Cenevre ve Lahey Mukavelenâmesi**, İstanbul, 1330, s.2-13) Bu sözleşmeye taraf olan Rusya’nın bu hükme uymadığı anlaşılmaktadır (**ATASE**, A.1-7, K.2481, D.406, F.1-59).

²⁶ I. Dünya Savaşı esnasında savaşıyan taraflar nezdinde yürürlükte olan ve harp esiri statüsünün belirlendiği 1907 tarihli Lahey Sözleşmesinin 17. maddesi: Esir subaylar kendi hükümetlerinin karşılması şartıyla, esir buldukları ülkede aynı rütbedeki subayların hak sahibi oldukları maaşa sahip olacaklardır (Sarkis Karakoç, **Sicilli Kavânin 1856-1917 Osmanlı Mevzuat-ı Hukukiyesi**, XI, İstanbul, 1935, s.584)..Buna göre Rusya’daki esir subaylara 50, üst subaylara 75, generallere 125 Ruble aylık beslenme ücreti ödeniyordu.

²⁷ Brandström, **Russland und Sibirien**, s.75.

²⁸ **Kafkasya Ahvaline Dair Rapor**, s.3-4.

²⁹ A.Süleyman, ‘‘**Esaret Hatıraları**’’, Vakıt,30 Teşrin-i sâni/Kasım 1336/1920, No:1068.

müracaat edemez, müracaatlarını grup kıdemlisi aracılığı ile yaparlardı³⁰. Bu anlamda Krasnoyarsk Kampı'ndaki Türk esirlerinin grup kıdemlisi de buraya 13 Şubat 1915'te intikal eden 29. Tümen Kumandanı Kurmay Albay Arif Bey idi³¹

Krasnoyarsk kampında yardımcı iç idare kurulduktan sonra esirlerin durumları hızla iyileşmeye başlamış bu durum Bolşevik İhtilalinin getirdiği kaos ortamına kadar sürmüştü. Kampta daha önce de belirtildiği gibi Alman, Avusturya_Macar ve Osmanlı Ordularına mensup esir subay ve erler iskân edilmişti. Esirlerin giydikleri elbiselerden bunların hangi orduya mensup olduklarını tesbit etmek mümkündür. Ayrıca Avusturya-Macaristan Ordusuna mensup esirler üniformalarına ek olarak şapkalarında ufak, renkli bir kurdale taşıyorlardı ki, bu da hangi milliyette olduklarını gösteriyordu. Kampta görevli Rus memur, muhafız ve esnaf da dikkate alınarak bir değerlendirme yapılacak olursa, Asya ve Avrupa'nın çeşitli yerlerinden insanlara ikâmetgâhlık yapan bu kampın adeta bir "Babil Kulesi" olduğunu söylemek mümkündür. Albay Arif Bey'in iddiasına göre, Krasnoyarsk Kampı'nda Türkçe, Almanca, Macarca, Rusça dilleri kullanılıyor ancak esirlerin anlaşabilmeleri için Fransızca ve İngilizceye de müracaat edilebiliyordu. Bunların dışında Sırp, Leh, Çek gibi Slav dilleri, İtalyanca, Romence, Arapça, Kürtçe ve hatta Kıbtîce gibi Hint-Avrupa ve Ural-Altay dillerinin her çeşitli kampta işitilen konuşma vasıtaları idi. Bunlara ek olarak "esperanto" gibi yapay anlaşma vasıtalarının da kullanıldığı dikkate alınırsa esirlerin bu kampa niye "Babil Kulesi" adını verdikleri anlaşılır³².

Esareti bir vakıa olarak kabul eden askerler için böylesine zenginlik arz eden bir medeniyet ve kültür ortamında bulunmak şüphesiz büyük bir şanstı. Kader, farklı medeniyet ve kültürlerle mensup bu insanları önce silah sonra da esaret arkadaşı yapmıştı. Birileri "Avrupa muaşeret-i medeniyesinin icabatı vecihle" yetişmiş, diğerleri "şark menbalarından beslenerek büyümüş" bu farklı insan tiplerinin birbirlerinden öğrenecekleri çok şey vardı. Bunu idrak edebilen Türk esirleri "garbın, o ilim ve irfan sahnesinin afak-ı nuranurundan uzak şimdi farmanber olmaya yüz tutmuş iki devletin zabitanıyla bir arada bulunuyoruz ki, bu da önümüze konulmuş bir nimettir" şeklinde durumu değerlendiriyor ve

³⁰ Tahsin İybar, **Sibirya'dan Serendib'e**, Ankara, 1950, s.36; Yergök, **Sarıkamış**, s.160-165.

³¹ Tuğaç, **Bir Neslin Dramı**, s.123; "Kampta Türk esirlerinin başında çok kıymetli bir asker olan 29. Fırka Kumandanı meşhur Sağır Arif Bey vardı. İdari işlerde Ruslarla, esirlere ait bütün muamelatı yürütmekle vazifeli imiş ve aralarında yaptıkları seçim yolu ile bu işi üstüne almış ve aynı zamanda kampta bulunan diğer Avrupalı silah arkadaşları arasında ve kampın umûmi işlerini yürütme hususunda dahi Arif Bey, Türk esirlerinin temsilcisi imiş" (Ataman **Esaret Yılları**, s.138); Kurmay Albay Arif (Çengelköylü) yurda döndükten sonra Baytın soyadını alacak, önce Antalya Valiliği ve daha sonra ise Ali Çetinkaya'nın Nafia Vekilliği sırasında müsteşarlık ve Ankara Milletvekilliği yapmıştır.

³² A.Süleyman, "Esaret Hatıraları", Vakıf, 30 Teşrin-i sâni/Kasım 1336/1920, No:1068;

birçok paralar sarf ederek öğrenmeleri mümkün olabilecek bazı hususları “hiçbir dirhem sarf etmeksizin” öğrenebileceklerini kabul ediyorlardı³³.

Başka bir medeniyetin mensubuyla ilişki kurmanın ön şartı dil meselesini halletmek olduğuna göre, Türk esirlerinin yapacağı ilk iş dil öğrenmekti. Bu durumu Arif Bey, “*Bir milleti ruhen tanımak lisanını bilmekle mümkün olacağını takdir edenler, geçirdikleri uzun bir devre-i tevakufta lisan tahsilinin hoş ve müfid bir meşgale add etmişlerdi*” şeklinde ifade etmektedir³⁴.

Bunun için Türk esirleri Alman ve Macar subayların dillerini öğrenmeye ve onlara da Türkçeyi öğretmeye çalışmışlardı. Türk subaylarının öğrenmek için en fazla rağbet ettikleri diller, Almanca ve Fransızca idi. Tabii karşılığında Türkçe ve Arapça öğretiyorlardı³⁵. Bu açıdan Krasnoyarsk’ı bir esir kampı değil de yatılı bir üniversiteye benzeten esir subaylar vardır³⁶. Dil eğitimi çok zor şartlar altında gerçekleştiriliyordu. Kitap ve sözlük bulamayan esirler bu ihtiyaçlarını Türkiye’den temin etmenin çarelerini arıyorlardı³⁷. Bütün bunlara rağmen çoğu

³³ Vâveyla, 27 Teşrin-i sâni 1331 /10 Aralık 1915, No:1.

³⁴ A.Süleyman, “**Esaret Hatıraları**”, Vakit, 30 Teşrin-i sâni/Kasım 1336/1920, No:1068.

³⁵ Ahmet Göze, **Rusya’da Üç Esaret Yılı** (Haz: Ergün Göze), İstanbul, 1989, s.74; İybar, **Sibirya’dan Serendib’e**, s.37.

³⁶ Yergök, **Sarıkamış**, s.154.

³⁷ İybar, **Sibirya’dan Serendib’e**, s.38; Arhangelsk kampında dil öğrenebilmek için 1658 sayfalık bir sözlüğü kopya etmeye çalışan bir esirin çaresizliği kitap ve sözlük sıkıntısını boyutunu ifade etmektedir (Göze, **Rusya’da Üç Esaret Yılı**, s.74); Krasnoyarsk Kampı’ndaki Türk esirlerinden Mülazim-i evvel Hüsni Efendi’nin Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ne yazdığı mektupta kitap ve sözlük isteği şu şekilde dile getirilmektedir:

Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaset-i Aliyesine

Muhterem Reis Beyefendi,

İstikbal için hazırlanmakta vesait ihtiyacım pek şeditir. Bunun lüzumunun bütün inceliklerini efendimize karşı yazmayı zaid görüyorum. (Ancak) “Men allemeni harfen seyyereni abden” kaziyesine nazaran her kim bana bir harf öğretirse gerçekten ben onun kölesi olurum. Bunun için bendeniz burada Almanca öğrenmekteyim. Fransızca malumatımı da tevsî ediyorum. Lütfen tabirat-ı askeriye ve fenniyeyi muhtevi olmak üzere Fransızca ve Almanca iki lûgat irsaline himmet buyurmanızı temenni ederim efendim.

Adres: Rusya’da Krasnoyarsk’da Üsera Karargâhında

12 numrolu pavyonda 97 Alay

Yozgatlı Mülazim-i evvel Hüsni

(**Kızılay Arşivi**, D.542).

Esir Zabitandan

97.Alay 3.Tabur

Hüsni ‘‘

esir bir dili öğrendiği gibi ikinci bir dili öğrenenler de vardı³⁸. Abdullah Taymas, Avusturya-Macar Ordusu esirlerinin uzak bir memleketteki esirler kampında dahi ellerini kavuşturup, yalnız vatan hasretini çekip, kurtuluş gününü bekleyip üzülen vakit geçirmediklerini, esaret arkadaşları olan Türk subaylarından Türkçe öğrendiklerini ifade ederken³⁹ esirler için belki bir meşgale olarak görülen bu işin Ludwig Fekete⁴⁰ gibi meşhur Türkologların ortaya çıkmasına sebep olduğu dikkate alınrsa ne denli verimli olduğu anlaşılır. Türk esirleriyle birlikte Krasnoyarsk'da bulunan Fekete onlardan aldığı Türkçe dersleri sayesinde Türkçesini çok ilerletmiş ve sonraları Osmanlı-Türk vesikalarını tetkik sahasında en büyük mütehasis olmuştu⁴¹.

Dil öğrenme dışında kamptaki her millettten savaş esirleri gerektiğinde üniversite diploması almak için fizik kimya matematik gibi fen derslerine de çalışıyorlardı. Mühendislik, boyacılık, ziraat, bağcılık, meyvecilik, hububatçılık, koyunculuk, atçılık, inekçilik, arıcılık, tavukçuluk ve sabunculuk gibi dersler teorik olarak okutuluyordu. En fazla ilgi çeken dersler dil ve spordu. Öbür branşlar az çok bilgisi olanları ve heveslileri ilgilendiriyordu⁴².

Avrupalı esirler hayata âşık gibiydiler. Altmış yaşını geçmiş ihtiyarlar bile spordan geri kalmazlardı. Futbol ve atletik hareketler gençlerin işiydi. Elli yaşına kadar olan yaşlılar sabahları bir saat kadar İsveç Jimnastiği yaparlardı. Bu jimnastik tek başına değil, beşli, onlu, yirmili topluluklarla birisinin komutası altında yapılırdı. Demirde eksen dönenler, altı metre uzun atlama yapanlar, sırıkla yüksek atlamada üç metreyi geçenler, yüksek atlamada 1.75' i tuturanlar çok görülürdü. Paralelde, trapezde türlü türlü hünerler, her çeşit, en güç spor hareketleri başarıyla yapılırdı. Atletizm yarışmaları ve futbol maçları en sıkıntılı zamanlarda dahi kavga gürültüye neden olmaz, hakemlere itiraz edilmezdi. Garnizonda biri resmi olmak üzere dört tane futbol sahası vardı⁴³. Pazar günleri

³⁸ Başkâtipzâde Ragıp Bey, **Tarih-i Hayatım, Tahsil-Harp-Esaret-Kurtuluş Anıları** (Haz.: M. Bülent Varlık), Ankara, 1996, s.90-100.

³⁹ Taymas, **Rus İhtilali'nden Hatıralar**, s.254.

⁴⁰ Ludwig Fekete (1891-1969) I.Dünya Savaşı'nda Avusturya-Macaristan Ordusu'ndan Ruslara esir düştükten sonra esareti boyunca Türk esirlerden Türkçe öğrendi. Esaret dönüşü çeşitli Avrupa ülkelerindeki Türk belgelerini inceleyen Fekete, Macar Devlet Arşivi'nde çalıştıktan sonra, Budapeşte Üniversitesi'nde Türk Tarihi profesörü oldu. Arşiv uzmanı olarak çağırıldığı İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tasnif çalışmalarına katkıda bulundu. Türk Tarih Kurumu Şeref Üyeliğine seçilen Fekete, Osmanlı arşiv araştırmalarının öncüsü sayılmaktadır. Osmanlı Tarihi ve Avrupa'daki Osmanlı Egemenliği konularında pek çok esere imza atan Fekete 1969 yılında Budapeşte'de ölmüştür.

⁴¹ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, 1990, s.444.

⁴² Yergök, **Sarıkamış**, s.154.

⁴³ Yergök, **Sarıkamış**, s.155.

yapılan futbol maçlarına katılan Türk subaylar vardı. Türkler bir futbol takımı çıkaramadıkları için Avrupalı esirlerin takımlarına birkaç oyuncu veriyor, onların attıkları goller de Türk esirleri tarafından hararetle alkışlanıyordu⁴⁴

Krasnoyarsk kampında haftada birkaç defa ilmi ve teknik konularda konferans verilirdi. Kamptaki Türk subayları da bu etkinliklere hem konferansçı hem de dinleyici olarak katılıyorlardı. Subaylardan, burada öğrendikleri yabancı dil bilgisini değerlendirmek için eser çevirenler de vardı.

Bu kamptaki Türk savaş esirlerinin Avrupalı meslektaşlarından öğrendikleri en önemli husus, onların kıt imkânlarla rağmen mekân ve zamanı yaşanılır hale getirme konusundaki tecrübeleriydi. Kampta düzenledikleri sosyal aktivitelerle ve yaşama sevincine dayalı felsefeleriyle ilk bakışta Türk esirlerinden farklı olduklarını hissettiren mütteliklerin bu faaliyetleri giderek Türk esirleri için de ilham kaynağı olmuştu⁴⁵. Bir önemli husus da, Türk esirlerinin Avrupalı meslektaşlarındaki eşyaya bakış açıları ve eşyaya hakim olma konusundaki Avrupa Medeniyetine has farklılığı müşahede edebilmeleriydi Avrupalılar Ruslardan aldıkları bir pavyonu dekore ederek tiyatro salonu haline getirmiş ve burada haftada iki üç defa oyun sahneliyorlardı. Tiyatroya Rus subayları aileleriyle birlikte gelirlerdi. Bu tiyatrodaki Almanlar "Faust"u birkaç kez sahneledikleri gibi Türkler de Hüseyin Rahmi'nin "Mürebbiye"sini oynamışlardı⁴⁶. Ayrıca çeşitli milletlere mensup esirler hafta sonları birbirlerine musiki konserleri de veriyorlardı.

Krasnoyarsk kampındaki kültürel etkinliklerin en dikkat çekici olanlarından biri de, esir gazeteleri idi. Bunlardan Türk esirlerine ait olanlar, esirlerin kamp hayatları, sosyal ilişkileri ve psikolojik durumları hakkında çok net veriler içerdiğinden ve Türk insanının zor şartlar altında bile neler yapabileceğini göstermesi bakımından dikkatle incelenmesi gereken kaynaklardır. Çoğu zaman yemek için ekmekleri olmayan bu insanların bir dergi veya gazete çıkarmayı düşünmeleri ve sonra bunlarla kendi gruplarındaki eğitimsiz arkadaşlarını aynı kampta buldukları ve aralarında "adab-ı muaşeret ve sair hususatta içtimai

⁴⁴ Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlere esir düşüp Güneydoğu Asya'daki (Hind-i Çin) Tad-Mebu esir kampına yerleştirilen Türk esirlerinin de en önemli sportif uğraşlarından biri futboldu. Bir futbol takımı kurup kampta görevli İngilizlerle maçlar yapan Türk subaylarından Mülazim Gani Efendi'nin tesbitleri ilginçtir." İngilizler bize temiz futbol kıyafetleri getirdiler ve maç teklif ettiler. Bari şu İngilizleri burada yenelim dedik. Ama ilk üç maçı kaybettik. Sonraları topun sadece tepmek değil, paslaşıp yardımlaşarak kaleye havale edilmesi gerektiğini anladık." (Ergun Hiçyılmaz, "Mülazim Gani Efendi'nin Anıları, Hindiçin'de Türk Esirleri", Yeni Yüzyıl, 31 Aralık 1996).

⁴⁵ Ataman, **Esaret Yılları**, s.151.

⁴⁶ Yergök, **Sarıkamış**, s.163; Tuğaç, **Bir Neslin Dramı**, s.123; İybar, **Sibirya'dan Serendib'e**, s.37; Ataman, **Esaret Yılları**, s.163.

ihtilaflar” bulunan Avrupalı meslekdaşlarının bakış açısına sahip kılma uğraşları alkışlanacak bir düşüncedir. Kampta bulunan Türk esirlerinin telif, tercüme bütün yazılarına açık olan bu dergi ve gazeteler edebi veya siyasi bir kaygıyla çıkarılmış değildir. Bu yönüyle ele alınırlarsa, belki çok büyük bir edebi değerleri yoktur. Ancak unutulmamalıdır ki, idarecilerinden yazarlarına ve okuyucularına kadar hepsi esir olan bu insanların faaliyetinde göz ardı edilmeyecek sosyolojik değerler söz konusudur. Bu dergi ve gazeteler, memleketleriyle haberleşemeyen, okuyacak kitap bulmakta zorluk çektiği için “ruhen beslenemeyen” esir insanların adeta bir forumudur. Bunlarda yayınlanan yazıların dilinin çok sade olması bu foruma her eğitim seviyesinden esirin katıldığını göstermektedir. Zaten bu dergi ve gazetelerin özelliği, çıkaranlarının kendi ifadeleriyle “*muktedir kelimelerle tezyin-i sahaif*” değil Rusya'nın “*en hücre köşelerindeki bedbaht üseranın vâveylasını ihtiva*” etmesidir⁴⁷.

Krasnoyarsk'daki 400–500 Türk subay ve 100–150 kadar erin sosyal ve kültürel etkinliklerini değerlendirmek düşüncesiyle çıkardıkları ilk dergi “Vâveyla”⁴⁸ adını taşımaktadır. 10 Aralık 1915 tarihinde ilk sayısı çıkarılan dergi yayın hayatını 1 Mart 1918 tarihine kadar 101. sayıya ulaşarak devam ettirmiştir.

El yazısıyla yazılan Vâveyla, kağıt ve mürekkep kıtlığı yüzünden tek nüsha olarak çıkarılabilmiş, teksir edilememiştir. Bu yüzden 12 sayfalık dergi kampta bulunan esirlere satılamamış, sadece pavyonlarda dolaştırılarak okuyan ve dinleyen her esirden 2 kapık toplanmıştır⁴⁹.

Esirlerin her türlü telif ve tercüme eserlerine sayfalarını açan Vâveyla, aynı zamanda kampa ulaşan Rusça gazetelerden⁵⁰ ve harp tebliğlerinden yararlanılarak hazırlanan haberlere de yer vermişti. Yayınlanan yazıların ve okuyucuların dikkatine sunulan hususların analizinden, derginin ana amacının imkânlar ölçüsünde Türk esirlerini eğitmek olduğu anlaşılmaktadır⁵¹. Bu eğitim

⁴⁷ Vâveyla, 27 Teşrin-i sani 1331/10 Aralık 1915, N0:1.

⁴⁸ Vâveyla'nın 101 sayılı tek koleksiyonu TBMM Kütüphanesi Mikrofilm Servisi MF No:1011' de bulunmaktadır.

⁴⁹ Vâveyla ilk sayısında fiyatını “okumak ve dinlemek bir kapiktir” şeklinde ilan etmişti. Ancak idare heyeti derginin hazırlanması sırasındaki masrafları dikkate alarak 17 Aralık 1915 tarihli 2. sayıda fiyatını 2 kapık olarak belirlemişti. Keyfiyeti okuyucu ve dinleyicilerine bir ilanla duyuran Vâveyla idare heyeti şu temennide bulunmayı da ihmal etmemişti: “Şayet abone mevcudu hadd-i matlubu bulursa yine bir kapığe fiyatın tenezzül edeceğine şüphe yoktur” (Vâveyla, 4 Kânun-ı evvel 1331/17 Aralık 1915, No:2).

⁵⁰ En fazla yararlanılan Rus gazetesi “Ruskislova” idi.

⁵¹ Kamptaki Avrupalı subaylarla aralarında adab-ı muaşeret farkı ve sosyal ihtilaflar olduğunu tesbit eden Vâveylacılar sayfalarında sık sık sosyal hayata ilişkin kurallar yayınlayarak Türk esirlerini aydınlatmaya çalışmışlardı. 7 Ocak 1916 tarihli sayıda “Unutulmaması İcap Eden

sağlanırken esirleri sıkılmamaya özen gösteren Vâveyla ekibi, dergi etrafında eğlenceli sosyal ve kültürel etkinliklerde bulunmuştu. Bu çerçevede dergide mizahi yazılar, bilmece ve bulmacalar yayınlanmış ve piyangolar düzenlenmişti⁵². Öte yandan dergide şefkat ve yardım kavramları işlenerek durumu iyice olan esirlerin zor durumda olanlara yardımları özendiriliyordu. Yapılan yardımlar dergide yayınlandığı gibi, esirler arasındaki ilişkileri sıcak tutabilmek için cemiyet haberlerine de ağırlık veriliyordu. Bunların içinde duygusal ölüm haberleri⁵³ olduğu gibi terfi eden arkadaşlarını tebrik⁵⁴ kampta

---

Şeyler” başlığı altında Türk esirlerine şu görgü kuralları hatırlatılıyordu: “ 1-Bir odaya girilmezden evvel kapısının vurulması,içerden çağrılmadan girilmemesi,içeri girilince selam. Müslümanca olarak verilmesi Hariç milletlerden biri varsa, bâde onların da selamlanması. 2-Bir mecliste diğerlerine de söz bırakılması(Aman hele hiç ukalalık edilmemesi). 3-Gecelik elbise ile misafir kabul edilmemesi. 4-Odalarda nısf-ı leyliiden sonra ve sabahleyin erken civar odadakilerin taciz edilmemesi.5- Rast gelen yere tükürülmemesi(sigara da bunun gibi).6- Nezakete son derece dikkat edilmesi”.

⁵² Kampın en büyük eğlencelerinden biri de piyangolardı. 7 Ocak 1916 tarihli Vâveyla’da bir hafta önce çekilen ve üç gün sonra çekilecek olan piyango ile ilgili aşağıdaki bilgiler verilmişti:

PIYANGO

1 numrodan 60 numroya kadar kayd edilmek arzu edenler onar kapık mukabilinde iştirak edeceklerdir.

Hediyelerimiz:

80 kapık kıymetinde sigara tabakası,50’şer kapık kıymetinde iki kutu sabun(iki zata),1 adet aynalı bıyık fırçası, 1 adet âlâ cinsinden sigara tablası.

İşbu eşyanın piyangosu pazartesi günü kable’l-zeval idarehanede keşide edilecektir. 5 numrolu pavyondan orta katta süvari Mülazim-i sâni Abdulkadir, üst katta Mülazim-i sâni Hilmi ve Mehmed; 7 numrolu pavyondan Yüzbaşı Servet, Mülazim-i sâni Atıf; 8 numrolu pavyondan Yüzbaşı Kemaleddin ve Mülazim Talip Efendiler(in) işbu keşidede hazır bulunmaları rica olunur.

Geçen haftaki piyango(da) Binbaşı Reşid Bey’e bir bıyık fırçası, Yüzbaşı Nafiz Efendiye kokulu sabun, Mülazim-i evvel Nazım Efendiye bir imalat-ı mahsusadan sigaralık, Mülazim-i evvel Mithat Efendiye bir tarak çıkmıştır (**Vâveyla**, 25 Kânun-ı evvel 1331/7 Ocak 1916, No:5).

⁵³ Yüzbaşı Şefik Bey’in ölümü Vâveyla’da şöyle duyurulmuştu:

“Şehid-i Muhterem Yüzbaşı Şefik’e

Bir zulem çoktü bugün ehl-i hazin-i gurbete

Hicret etti akıbet bir gazi kurb-u vahdete

Bir mücahidken esir oldu, şehiddir rütbesi

Fatiha bahş eyleyin ki bâdi olsun rahmete (**Vâveyla**, 18 Kânun-ı evvel 1331/31 Aralık 1915, No:3).

⁵⁴ “83. Alay Kumandanı Mümtez Binbaşı Ziya Bey’in (Tuğgeneral Ziya Yergök, Sarıkamış’tan Esarete adlı hatıratın sahibi) Kaymakamlığa terfiini haber aldık. Mir-i mumaileyhi tebrik etmeyi gazetemiz şeref addeyleyler” (**Vâveyla**, 25 Kânun-ı evvel 1331/7 Ocak 1916 No:5).

örnek davranış gösteren arkadaşlarını teşhir ve alkış⁵⁵ ve hasta arkadaşlarını ziyarete davet⁵⁶ gibi sosyal davranış örnekleri vardı.

Yayın hayatına bu şekilde 1 Mart 1918 tarihine kadar devam eden Vâveyla'nın aynı tarihli sayısının 12. sayfasında yer alan bir haber "sulh haberleri çoğaldı, yakında memleket toprağına yüz sürmemiz inşallah muhtemeldir" müjdesiyle başlayıp "Vâveyla muhterem karileriyle dertleşemeyeceğinden müteessir ise de yakında hak-ı pâk-ı vatana esir arkadaşların kavuşmasını temenni ile şimdilik arz-ı veda eder" cümlesiyle sona ermektedir⁵⁷.

Vaveylâ'nın çıktığı tarihlerde Krasnoyarsk kampında bir de "Kurtuluş" adında el yazısı bir gazete çıkarılmıştı⁵⁸. Hüsamettin Tuğaç Krasnoyarsk'da kaldığı sırada; "Ara sıra çıkardığımız el yazılı gazeteye Türk-Moğol münasebetleri ve Sibirya'nın etnografik durumu hakkında yazı yazıyordum" demektedir. Muhtemelen Krasnoyarsk kampında başka Türkçe gazeteler de çıkarılmıştı⁵⁹.

Vâveyla'nın son sayısında dile getirilen memlekete dönme temennisi 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk antlaşmasının imzalanmasıyla daha da belirgin bir hal almıştı. Nitekim antlaşma uyarınca taraf olan devletler ellerindeki

---

⁵⁵ "Başındaki fesi ve temiz elbisesi ile evvelki gün gazinoda Almanların nazar-ı hürmetini celb ve Türklerin muhabbetini cezb eden silah arkadaşımız Mülazim Hilmi Efendiyi alkışlarız" (Vâveyla, 25 Kânun-ı evvel 1331/7 Ocak 1916, No:5).

⁵⁶ "Karin-i Kiramdan Bir Rica

Yarım asırlık muhterem bir sima, binlerce meşakk ve mihnetin tazyikat-ı şedidesi altında ezildiği halde kimseye minnet ve şekva etmeyen ak saçlı bir zat. Aramıza esir-i harp olarak getirilmiş ve romatizmasının tedavisi için (kamp) hastanesinde ve efrad koğuşunda 7 numaralı odaya yatırılmıştır. İbrahim Kapudan namıyla maruf bu Türk gemicisini matbaamız namına ziyaret ettik. Umum rüfekaya ihtiram takdimini bizden rica eden bu muhterem zatın biz de arzusunu isaf ederken, umum arkadaşlardan pavyonlar namuna ziyaretine gitmelerini rica ve tütünün kabulü memnu olduğundan başka bir hediye almalarını ve her gün 2'den 4'e kadar kimseye müracaat edilmeksizin hastaların ziyaretinin resmi olduğunu ilaveten karin-i kirama arz eyeriz" (Vâveyla, 25 Kânun-ı evvel 1331/7 Ocak 1916, No:5).

⁵⁷ Vâveyla'nın yayın hayatı bitmişti ama Krasnoyarsk'daki Türk askerlerinin esaret hayatı bitmemiş üstelik daha çileli bir hal almıştı.

⁵⁸ Ataman, **Esaret Yılları**, s.143.

⁵⁹ Halil Ataman "Kurtuluş"un yayın hayatına başlamasını günlüğüne 1 Eylül 1917 olarak kaydetmiştir Hüsamettin Tuğaç Krasnoyarsk'dan firar tarihi olarak 23 Ağustos 1917 tarihini verdiği göre sözünü ettiği yazıları Kurtuluş'ta yazması mümkün değildir. Vâveyla'nın taranması esnasında sözkonusu içerikte yazılara rastlanmamıştır. O zaman Krasnoyarsk'da başka Türkçe gazetelerin de (Krasnoyarsk kampındaki Osmanlı Ordusuna mensup esir subayların 13 tanesi Araptı. Türk subaylarının hiçbir faaliyetine katılmayan bu Arap subaylar, İstanbul Mülkiye-i Şahane mezunu olan Nabluslu Arif önderliğinde ayrı bir Arapça el yazılı gazete çıkarıyorlardı) çıkmış olma ihtimalini göz ardı etmemek gerekir.

milyonlarca savaş esirini mübadele edebilmek için Moskova'da görüşmeye başlamışlar ve varılan mutabakat üzerine Merkezi Sovyet Hükümeti'nin kontrolü altındaki sahada bulunan Türk esirlerinin büyük bir kısmı 3-4 aylık bir süre içinde Türkiye'ye dönebilmişti⁶⁰. Sibiryadaki kamplarda bulunan Türk esirleri ise Hilal-i Ahmer Murahhası Yusuf Akçura'nın 24 Mart 1918 tarihli İl gazetesinde yayımladığı bildiriye uyararak kaderlerini beklemeye başlamışlardı⁶¹.

4 Mayıs 1918'de Rusya'daki Çek Lejyonlarının Çelyabinsk şehrinde başlattıkları isyan antibolşevik güçler tarafından desteklenip isyan bir iç savaş mahiyeti alınca, esirler iki ateş arasında kalmış ve Bolşeviklerin doğuya doğru ilerlemesi üzerine bölgede egemen olan "Beyaz Kuvvetler" in tasarrufuyla buldukları kamplardan alınarak daha doğudaki Amur Havzası'na adeta bombardıman altında nakledilmişlerdi⁶². Bölgedeki diğer kamplarda olduğu gibi Krasnoyarsk kampından tahliye edilen Türk esirlerinin, artık yeni iskân yerleri Vladivostok ve Novinikolskussursky civarındaki kamplardır⁶³.

Bu esirlerin Türkiye'ye dönüşü ancak 1920 yazında Vladivostok-İstanbul güzergâhıyla gerçekleştirilmeye çalışılacaktır⁶⁴.

---

⁶⁰ **İstiklal**, 2 Teşrin-i evvel/Ekim 1335/1919, No:266.

⁶¹ Akçura bu bildiriye Sibiryadan Avrupa Rusyasına geçip Memlekete dönmeyi düşünen Türk esirlerine şu uyarılarda bulunuyordu: "Türk esirleri katiben buldukları yerlerden ayrılmasınlar, ayrılmak çok mahzurludur. İhtilal içinde boğulan bir ülkede emniyet altında bulunduğu yerden çıkmak doğru bir ifade ile delilik ve hayati ile oynamak, kendi kendine kıymak demektir. Hiç kimse, gerek zabitan gerek efrad yerlerinden ayrılmasın, çok yakın bir zamanda sizleri kurtaracağız, merak etmeyin her şeyin sonundasınız (Ataman, **Esaret Yılları**, s.164).

⁶² **Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Rusya Üsera Murahhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu**, Dersaadet, 1335, s.43.

⁶³ ATASE, A.1-4, K.529, D.140/47-B, F.1-3; ATASE, A.1-4, K.991, D.66/25, F.1-16.

⁶⁴ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, Babıali Evrak Odası, 349224, 350410; ATASE, A.1-4, K.529, D.140/47, F.1-12, 1_13; ATASE, A.1-4, K.539, D.15/178, F.F.42, 43.

KAYNAKLAR:

A-ARŞİVLER

Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi (ATASE) Arşivi.

Türkiye Cumhuriyeti Kızılay Arşivi.

B-RESMÎ YAYIN VE TUTANAKLAR

Kafkasya Ahvaline Dair Rapor, İstanbul,1334.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti,Beynelmilel Cenevre ve Lahey Mukavelenamesi, İstanbul,1330.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Rusya Üsera Murahhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu, Dersaadet , 1335.

C-DERGİ VE GAZETELER

Harp Mecmuası, Vâveyla, Âti, İstiklal, Vakıt, Sabah.

D-TELİF ESERLER

ATAMAN, Halil,**Esaret Yılları** (Yayına hzl.: Ferhat Ecer), İstanbul,1990.

Başkâtipzade Ragıp Bey,**Tarih-i Hayatım,Tahsil,Harp-Esaret-Kurtuluş Anıları** (hzl.: M. Bülent Varlık), Ankara,1996.

Brandström, Elsa, **Unter Kriegsgefangenen in Russland und Sibirien**, Leipzig,1931.

GÖZE, Ahmet, **Rusya'da Üç Esaret Yılı** (hzl.: Ergun Göze), İstanbul,1983.

İYBAR, Tahsin, **Sibirya'dan Serendib'e**, Ankara,1950.

KARAKOÇ, Sarkis, Sicilli Kavanin 1856-1917, XI, İstanbul,1935.

KURAT, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya**, Ankara,1990.

TAYMAS, Abdullah B., **Rus İhtilalinden Hatıralar**, İstanbul,1968.

TONGUÇ, Faik, **Birinci Cihan Harbinde Bir Yedeksubayın Hatıraları**, Ankara,1960.

YERGÖK, Ziya, **Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları Sarıkamış'tan Esarete (1915-1920)** (Yayına Hazırlayan:Sami Önal), İstanbul,2006.

E-MAKALELER

(Ayn)Süleyman(Arif Bartın), **“Esaret Hatıraları”**, Vakıf, 24 Eylül 1336/1920 No:1003- 4 Kânun-ı evvel/Aralık 1336/1920,No:1072.

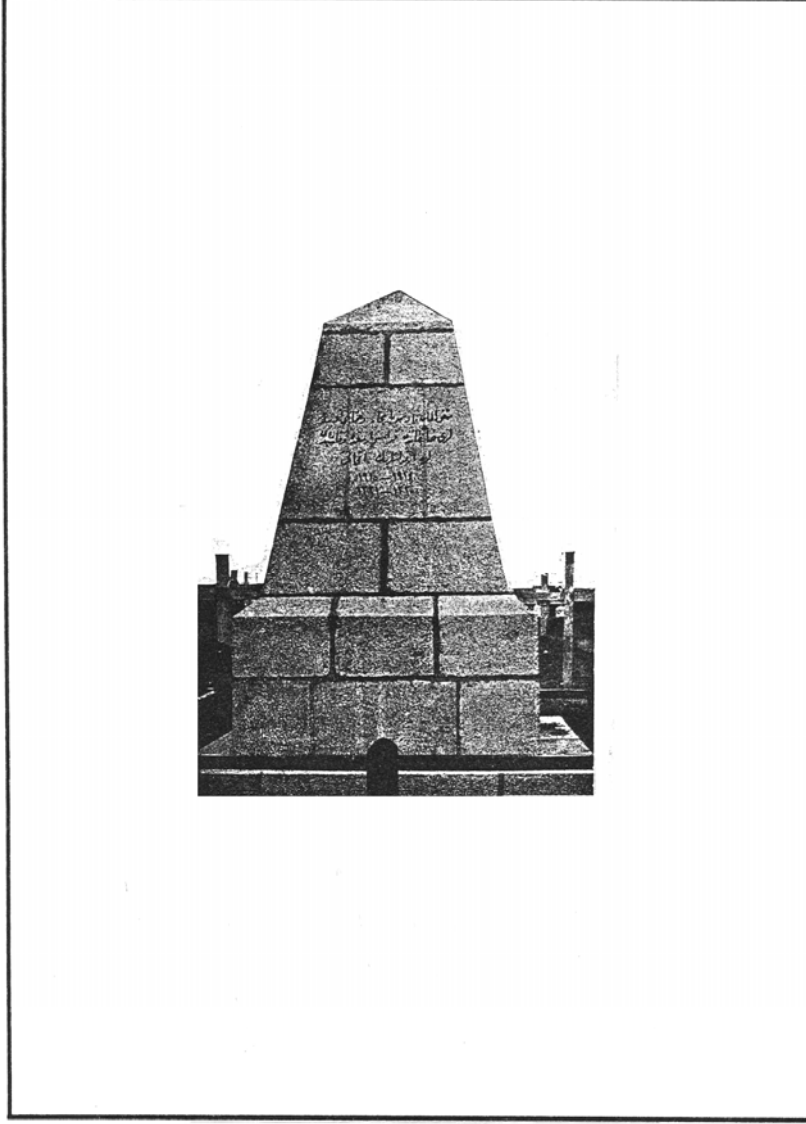
BİNLER, Mehmet Ziya, **“Dedemin Esaret Yılları”**,Türk Dünyası Tarih Dergisi,16 (Nisan 1988), s.45-49.

ÇAKIRÖZ, Raci, **“Türkistan’da Türk Subayları”** (Yazan:Timur Kocaoğlu), Türk Dünyası Tarih Dergisi (1(Ocak 1987),11(Kasım 1987)

ORUÇOF, Oruç, **“Nargin’deki Türk Esirlerinin Hali”**, Açık Söz, 30 Noyabır/Kasım 1917, No:617.

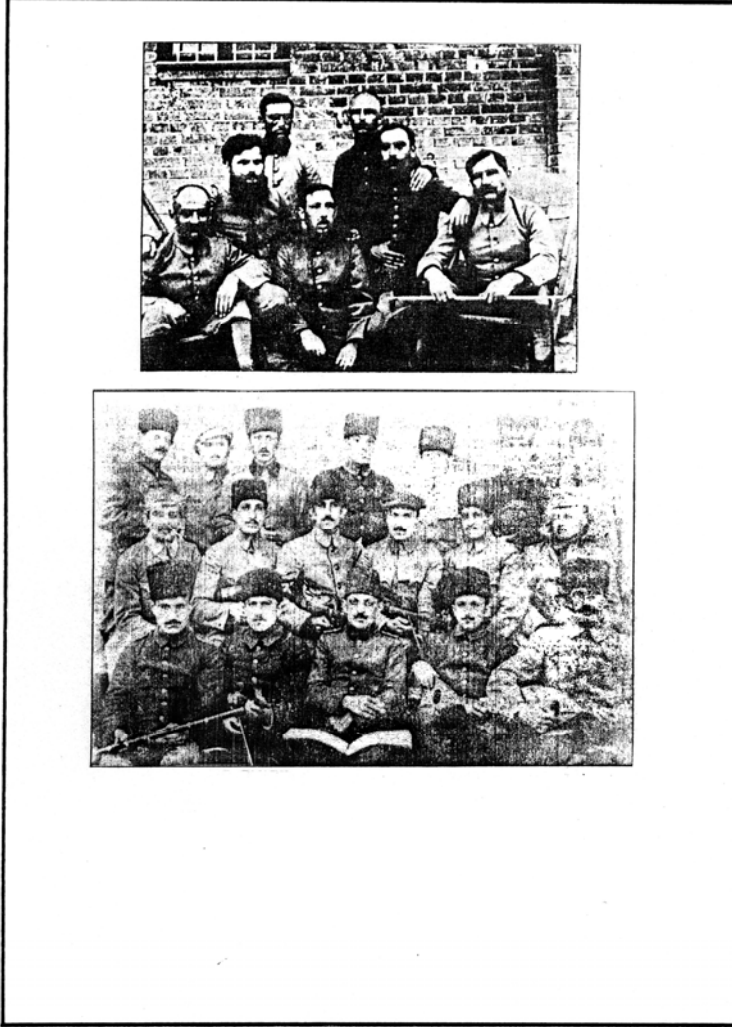
HİÇYILMAZ, Ergun, **“Mülazım Gani Efendi’nin Anıları, Hindiçin’de Türk Esirleri”**, Yeni Yüzyıl, 31 Aralık 1996.

Krasnoyarsk'da ölen esirler için dikilen anıt

Krasnovarsk'da Türk Esirleri

Elsa Brandström (İsveç'in Rusya Büyükelçisinin Kızı) Kızılhaç Hemşiresi

1915-1921 TARİHLERİ ARASINDA YOĞUN OLARAK TÜRK ESİRİ BULUNAN
RUSYA ŞEHİRLERİ (ESİR KAMPLARI) * Krasnoyarsk